

**ДОХОДИ ТА ВИТРАТИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН:
МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ**

**Шупик І.І., к. політ. н., доцент,
Песцова-Світалка О.С., к.е.н., доцент
Полтавська державна аграрна академія**

У статті аналізується динаміка доходів та витрат населення України у трансформаційний період, визначаються чинники нерівності доходів та актуальні напрями державної політики їх регулювання.

In this article have been analyzed dynamic and overlays of the population of Ukraine in the transformation period. The tendencies and main orientation of state policy of its regulation are cleared.

Постановка проблеми. Вихідним в оцінюванні й прогнозуванні процесу відтворення національного продукту, а отже, національного доходу та національного багатства країни є як загальний обсяг, так і рівень доходів населення. В період трансформації економіки України основними проявами проблем їх регулювання є: низький середній рівень доходів та надмірна їх диференціація, поширеність перерозподільних відносин, велика частка тіньової складової тощо. Актуальність удосконалення системи регулювання доходів зумовлена не лише тим, що їх отримання є одним з головних мотивів участі населення в економічній діяльності, а рівень та розподіл визначають суспільний добробут та темпи нарощування людського потенціалу. Справедливість у формуванні та розподілі доходів – це одна з умов політичної стабільності та відсутності загроз національній безпеці, що в умовах сьогодення визначає перспективи розвитку країни, її привабливість для своїх громадян та іноземних інвесторів, справжню незалежність та авторитет у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема доходів населення постійно знаходиться в центрі уваги як іноземних, так і вітчизняних дослідників. Вони довели, що ефективна політика доходів потребує політичної волі, неможлива без зваженості у підходах до її здійснення та послідовності у подоланні причин, що призводять до їх падіння та збільшення нерівності: корупція, зменшення темпів економічного зростання, регресивні податки, менш результативне цільове спрямування соціальних програм, нерівний доступ до освіти, політика підтримання нерівності у правах на майнову власність, зниження витрат на соціальні потреби, зростання інвестиційного ризику для малозабезпечених. Значний внесок у вирішення теоретичних та практичних аспектів проблеми доходів і життєвого рівня населення в перехідний період в Україні належить Базилюку О.П., Богині Д.П., Гейцю В.М., Долишньому А.В., Кваснюку Б.Є., Кир'ян Т.М., Лібановій Е.М., Новікову В.М., Пирожкову С.І. Активно працюють над проблемами доходів і якості життя населення провідні російські вчені Абалкін А.І., Бобков В.Н.,

Капустін Є.І., Заславська Т.А. Результатом тривалої дослідницької роботи проєктів Світового банку стала праця «Якість економічного зростання», де аналізуються його чинники та їхній вплив на добробут, поліпшення системи людських можливостей та їх використання для впровадження змін у суспільстві, причини та наслідки нерівномірності доходів для розвитку країни [6]. На особливу увагу заслуговує праця лауреата Нобелівської премії Д. Стігліца, де процес глобалізації розглядається в контексті проблеми доходів та бідності [2].

Постановка завдання. Дослідження динаміки та факторів формування доходів і витрат населення України у трансформаційний період, визначення адекватних сучасним потребам напрямів державної політики їх регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дохід – це обсяг нарахованих в грошовій та натуральній формі: заробітної плати, прибутку, гонорару, відсотку, пенсії, а також інших трансфертних платежів за конкретний період часу (в розвинутих країнах середній дохід на душу населення становить 25 – 41 тис. дол. США, а в Україні ледь сягає однієї тисячі (дані на 2007 р., курс–5,00 грн./ \$).

Доходи окремих категорій населення різняться за структурою, що обумовлено такими взаємозв'язаними чинниками як: вік та стать (визначають фізичні можливості особи щодо працевлаштування та одержання доходу); робота за наймом чи у власному бізнесі; схильність до ризику.

Складовими доходу є: 1) зарплата; 2) дохід від підприємницької діяльності, що лишається в розпорядженні того, хто одночасно є власником капіталу та працівником фірми (включаючи фермерів); 3) дохід особи як власника капіталу, що вкладений у цінні папери, нерухомість, землю чи відповідні фонди (пенсійний, страховий і т. ін.); 4) доходи окремих осіб за рахунок виплат з державного бюджету (студенти, пенсіонери, інваліди та інші); 5) інші доходи.

Основною формою доходу є зарплата (грошове вираження вартості й ціни товару “робоча сила” і частково результативності її функціонування). В цілому по народному господарству питома вага витрат на оплату праці у собівартості продукції коливається в межах 12-35%, і це при тому, що за даними НАН України, із 10 днів наш робітник 0,7 дня працює на себе, 9,3 – на роботодавця (у США - 8 - на себе і лише 2 – на підприємця чи державу). В доходах українців зарплата в середньому припадає 41,9 % (див. табл. 1).

В останній період частка заробітної плати у доходах населення піднялася до 58,6 %, проте наші громадяни отримують одну з найнижчих (табл. 2) зарплат в Європі [3].

Це ж стосується і мінімальної погодинної оплати, яка в Україні також найменша в Європі і становить у середньому трохи більше за п'ять гривень. До речі, ООН визнала заробітну плату менше ніж три долари за годину причиною деградації та знищення трудового потенціалу економіки держави, а дослідження Міжнародного валютного фонду доводять, що це навіть не забезпечує простого відтворення робочої сили.

Таблиця 1

Доходи та витрати населення України за 2005- 2009 рр., млн. грн.

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
1	2	3	4	5	6
Доходи - всього	381404	472061	623289	845641	897669
в тому числі:					
заробітна плата	160621	205120	278968	366387	376088
прибуток та змішаний дохід	58404	69186	95203	131139	131288
доходи від власності (одержані)	11072	13855	20078	28432	34868
соціальні допомоги та ін. одержані поточні трансферти	151307	183900	229040	319683	355425
Витрати та заощадження - всього	381404	472061	623289	845641	897669
в тому числі:					
придбання товарів та послуг	306769	385681	509533	695618	712679
доходи від власності (сплачені)	3523	8374	16924	30406	36496
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	25461	33803	49053	67606	66028
нагромадження нефінансових активів	4444	7159	9939	29515	11678
приріст фінансових активів	41207	37044	37840	22496	70788
Відсотків до підсумку					
Доходи - всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в тому числі:					
заробітна плата	42,1	43,4	44,8	43,3	41,9
прибуток та змішаний дохід	15,3	14,7	15,3	15,5	14,6
доходи від власності (одержані)	2,9	2,9	3,2	3,4	3,9
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	39,7	39,0	36,7	37,8	39,6
Витрати та заощадження - всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в тому числі:					
придбання товарів та послуг	80,4	81,7	81,7	82,3	79,4
доходи від власності (сплачені)	0,9	1,8	2,7	3,6	4,1
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	6,7	7,2	7,8	7,9	7,4
нагромадження нефінансових активів	1,2	1,5	1,6	3,5	1,3
приріст фінансових активів	10,8	7,8	6,1	2,7	7,8
Наявний дохід	298275	363586	470953	634493	672662
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	6332,1	7771,0	10126,0	13716,3	14606,2

Джерело: Державний комітет статистики України. Доходи та витрати населення.

Серйозна із серйозних проблем доходів – несправедливий розподіл державних трансфертів (коштів, які передаються із державного бюджету в місцеві у вигляді дотацій, субсидій та інших надходжень). Так, менше 23 % (майже 5 млрд. грн.) загальних соціальних виплат дістаються бідним людям, а 77 % (приблизно 17 млрд. грн.) стають підтримкою досить забезпеченому населенню.

Таблиця 2

Рівень середніх зарплат
(середня за січень - листопад 2008р. за курсом 8,00 грн. / \$)

Країна	USD/місяць	Країна	USD /місяць
Німеччина	4300	Литва	915
Швеція	4250	Латвія	900
Ірландія	3850	Росія	658
Франція	3100	Румунія	590
Італія	2240	Болгарія	420
Іспанія	1920	Албанія	400
Чехія	1370	Білорусь	360
Польща	1160	Грузія	340
Естонія	1050	Україна *	235
Греція	980	Молдова	220

Джерело: Державний комітет статистики України

Проблема доходів пов'язана з проблемою бідності. За даними держкомстату в Україні 12,5 млн. бідних, за статистикою ООН за межею бідності в Україні знаходяться 78 % громадян. Найбільше від неї страждають сім'ї, що мають дітей (33,1%), багатодітні сім'ї (76,4 %), сім'ї з подвійним навантаженням, де є діти та безробітні, 26, 4 – змішані сім'ї % (в яких є і безробітні, і працездатні). Взагалі, за 2010 рік доходи українців знизились на 10%, а країна за рівнем розвитку суспільства спустилась на 7 пунктів рейтингу і посіла 83 місце.

На формування доходів впливає гендерна дискримінація. Згідно даних ООН, із всіх грошей у світі, що виплачуються у вигляді зарплат, на долю жінок припадає лише 1/3, чоловіки ж отримують 2/3 грошей. В Україні в середньому їх зарплата становить лише 71 % від цього показника у чоловіків, хоча в залежності від галузі він коливається: від 57,2 % у сфері фінансів, 68 % - в системі охорони здоров'я, до 98 % у сфері матеріального постачання та збуту. Фактори, що визначають нерівність оплати праці жінок та чоловіків: збереження неефективної професійної структури працюючих жінок, нижчі порівняно з чоловіками посади, їх переважання в малооплачуваних сферах із малими перспективами професійного росту; різниця у отриманні преміальних та інших додаткових оплат тощо [4].

У наших умовах точно оцінити диференціацію населення за рівнем доходів, спираючись на дані офіційної статистики (фіксує тільки диференціацію неприхованої частини доходів) важко, адже на формування доходів значно впливає тінізація економіки. Як свідчать дані Державної служби зайнятості (2008 р.), українці щорічно отримують 310 млрд. грн. чорної зар-

плати, що становить 40 % всього фонду оплати праці і негативно відбивається не лише на всій економіці, але, в першу чергу, на самому працівникові, який не отримує відповідного соціального захисту [5, С.99].

Аналіз структури витрат домогосподарств показує, що лівова їх частка іде на придбання продуктів харчування (55,6 %) та на непродовольчі товари та послуги (34 %), далі - неспоживчі сукупні витрати (грошова та негрошова допомога родичам; купівля нерухомості та великої рогатої худоби, коней та багаторічних насаджень для особистого підсобного господарства; витрати на капітальний ремонт та придбання акцій, сертифікатів, валюти, вкладів до банківських установ, аліментів, податків (крім прибуткового), зборів, внесків та інших грошових платежів, використаних заощаджень, позик та повернутих домогосподарством боргів), та алкогольних напоїв та тютюнові вироби.

І хоча дані останнім часом спостерігається тенденція до зменшення витрат на споживання товарів продовольчої групи і зростання неспоживчих сукупних витрат та витрат на непродовольчі товари і послуги, в загальному плані вона залишається незмінною (табл. 3).

Таблиця 3

Витрати домогосподарств на харчування, 2004 – 2009 рр.

Рік	Щомісячні витрати на харчування, тис. грн.	Частка витрат на харчування в сукупних витратах сім'ї, %
2004	530	60
2005	669	59
2006	806	58
2007	841	54
2008	1208	50
2009	1405	53

За даними соціологічних досліджень 55 відсотків українців у середньому витрачають більше половини свого заробітку на продукти харчування, а найбідніші верстви населення змушені «проїдати» майже 80% своїх доходів.

Якщо ж європейець витрачає на їжу більше 30% доходів, це уже свідчить про його матеріальну неспроможність, бо, згідно з європейськими нормами забезпеченими можна вважати громадян, які витрачають на продукти менше 20% свого місячного бюджету [5, с. 99].

Отже, в умовах трансформаційних змін формування доходів населення України характеризують наступні тенденції:

- розширення структурних складових сімейних доходів;
- суттєве зниження загального рівня реальних доходів;
- поглиблення розриву між номінальними доходами і доходами, що є у розпорядженні;
- слабке і нестійке зростання факторних доходів;
- домінування процесів перерозподілу у створенні доходів;
- зростання частки доходів від реалізації продукції особистого підсобного господарства;

- натуралізація частки отримуваних доходів;
- тінізація доходів з метою ухилення від сплати податків;
- гендерна дискримінація.

Виходячи з цього, державна стратегія політики доходів повинна бути серйозно переглянута. Перш за все, потрібно:

- розробити економіко-правові умови для подолання бідності, зокрема серед працюючих;
- підвищити економічну активність громадян і зменшити розшарування за рівнем доходів;
- проводити політику економічного зростання та податкові реформи, одночасно сприяючи розвитку малого бізнесу, його зростанню в середній та великій;
- провести переорієнтацію соціальних виплат, уникати ситуації, коли їх отримують далеко не найбідніші;
- забезпечити прозорість та відкритість роботи уряду та державних інститутів,
- досягти реальної, а не декларованої, гендерної рівності.

Висновки. Рівень життя населення, зокрема сукупних сімейних доходів, залежать від стану розвитку суспільного виробництва і визначаються комплексом суспільно-політичних та соціально-економічних умов. Парадокс існуючої ситуації полягає у необхідності надання матеріальної допомоги тим, хто працює і отримує зарплату нижчу за прожитковий мінімум. Тому одним із найбільш актуальних завдань сучасної політики держави є досягнення оптимальної структури та рівня не доходів взагалі, а наявних доходів населення, тобто грошових доходів, призначених для використання після сплати поточних податків на доходи та майно.

Література.

1. Державний комітет статистики України. Доходи та витрати населення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Стігліц Д. Глобалізація та її тягар /Стігліц Д.: пер. з англ. А.Іщенко]. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 252 с.
3. Шурик І.І. Бідність як макроекономічна проблема (український контекст) / І.І. Шурик // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки. Вип.91. – Харків: ХНТУСГ, 2009. –С. 346 – 351.
4. Шурик І.І. Відмінності в оплаті праці як економічний показник гендерної нерівності/ І.І. Шурик // Вісник ПДАА. – 2005. –№ 2. – С.133 –136.
5. Шурик І.І. Макроекономіка: Теоретичний курс. Навч. посіб. для дистанційного навчання та самостійного вивчення / І.І. Шурик, О.С. Песцова-Світалка, Л.М. Березіна. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 238 с.
6. Якість економічного зростання /[В.Томас, М. Дайлам, А. Дарешвар та ін.]; пер. с англ. В. Дзюби, С. Ширінських, Н. Гайдукевича. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 350 с.